

Էտիմոլոգիա :

Սկովտիոյ մայրաքաղաքն ու Սիտ-Լոտհիէն կամ Լ'տիմպրիկ գաւառին համանուն քաղաքը Լ'տիմպրիկ՝ բոլոր Լ'նգղիոյ տերութեան երեւելագոյն քաղաքաց մէկն է . անոր համար կ'արժէ որ վրան տեղեկութիւն մը տանք մեր բանասէր ընթերցողաց :

Լ'տիմպրիկ Թ դարուն աւան մըն էր , զոր Լ'նկլո-Սաքսոններն ու երկրին բնիկները մերթ ընդ մերթ իրարու ձեռքէն կը ջնանային յաիշտակել : ԺԱ դարուն սկիզբները՝ Սկովտիոյ Թագաւորութեան անուն եղաւ . իսկ ԺԵ դարուն կեսին՝ Յակոբ Բէն Թագաւորութեանն ատեն՝ բոլոր Լ'նգղիոյ տերութեան մայրաքաղաքն եղաւ : Սկովտիոյ ներքին երկպառակութեանցն ու խռովութեանց միջոցը՝ իրեն պարիսպներուն պատճառաւ , որ չորս կողմը կը պատէին , չկրցաւ ընդարձակիլ ու մեծնալ . և ԺԶ դարուն վերջերը՝ Լ'տիմպրիկ կը ձեանար բոլոր բոլոր մէկ գլխաւոր ճամբէ մը , որն որ բերդէն ինչուան հիւր-բուտ զդեակը կ'երկնար , քանի մըն ալ մերձաւոր նեղ փողոցներէ : Ետեւ դարուն սկիզբները՝ Սկովտիոյ ու Լ'նգղիոյ միաբանութիւնը մեծերուն

կուրները դարեցընել տուաւ . կառավարութիւնը տեսնելով որ աւելի դիւրութեամբ կրնայ բռնել ժողովուրդը՝ Թէ որ բազմութիւն միատեղ բնակելու ըլլայ , հրաման տուաւ որ մեծցընեն քաղաքը : Լ'նկէ ետեւ բնակութիւնը հետզհետէ այնչափ շատցաւ , որ 1767էն խորհրդարանին հարցունեցաւ՝ նոր քաղաք մը շինելու հիւսիսային դին տեղ մը , որ շատ յարմար կու գար այս վախճանին , և Վրեյլի ճարտարապետը քանի մը տարուան մէջ քաղաքին յատակադիծը շինեց ընդհանր , որուն արդիւնքն է իր սակաւագիւտ դեղեցկութիւնն ու կանոնաւոր շինութիւնը : Լ'տիմպրիկի հետ բնակչացը սովորութիւններն ալ փոխուեցան , և կամաց կամաց ուրիշ ծաղկեալ քաղաքաց աստիճանը հասաւ . և այն ատենէն ետքն ալ բնակութիւնը կ'աւելնար . 1811էն բնակիչքն էին 102,000 . 1821էն 138,000 . իսկ հիմա 190,000է ելած է :

Լ'տիմպրիկ , որ հիւսիսային լայնութեան 55° 37' 20"էն ու արեւմտեան երկայնութեան 3° 10' 30"էն տակը կ'իջնայ , իրեք բլուրներու վրայ կանգնուած է՝ Ֆրերտի ծոցէն քիչ հեռաւորութիւն .

ամէն կողմէն ահաւոր ժայռեր ու ապարներ ապառաժներ կը պատեն , բաց 'ի հիւսիսային դիէն , որուն գետինը ցած է ու դէպ 'ի վերայիշեալ ծոցը կ'երկրնայ . իսկ մէջտեղէն ձոր մը կ'անցնի ու երկու կը բաժնէ զքաղաքը , 'ի Հին , որ միջին բլուրը կը բռնէ , և 'ի Նոր , որ հիւսիսային բլրին վրայ շինուած է . իսկ քաղաքին երրորդ մասը հարաւային կողմն է . և այս իրեք մասերն ալ մէյմէկ փառաւոր կամրջով իրարու հետ կը միանան , որոնք կ'ըսուին հիւսիսային , հարաւային և Ուղղորու : Հին քաղաքին շէնքերը անկանոն են , և ճամբաները ընդհանրապէս նեղ ու աղտոտ . իսկ նոր քաղաքին շինութիւնը կանոնաւոր է , ճամբաները լայն , ուղիղ ու մաքուր , փառաւոր շէնքերով ալ զարդարուած , որով Աւրոպայի գեղեցկագոյն մայրաքաղաքաց հաւասար է : Հայ-Սղբիդ , այսինքն Քարծր Փողոցը իրեք բլրոց մէկուն վրայ կէս մղոնի մը չափ երկայնութիւն կ'երթայ ու արեւմտեան կողմը զահաւիտի մը կը նայի , որուն վրայ կառուցեալ է բերդը . իսկ դիմացն արեւելեան կողմը բարձրացած կը տեսնես Տօլիւրուտ պալատը , զոր չորս կողմէն կը պատէ զուարթագեղ դաշտ մը : Ըյս փողոցը շատ աղւոր տեսք ունի և հին քաղաքին գեղեցկագոյն ճամբան է , մանաւանդ թէ որ ասդիս անդին նեղ փողոցներ չգային չմըննային հոն , որոնց օդը նեխեալ ու գարշահոտ է՝ տներուն շատ բարձրութենէն . ասոնցմէ ոմանք ինչուան տասը տասուերկու յարկ ունին : Այս փողոցը , որ նոր քաղաքին հիւսիսային արեւելեան դիէն կ'իջնայ , կամաց կամաց՝ ինչպէս կ'երեւայ՝ քաղաքին հետ պիտի միանայ . որովհետեւ օր օրուան վրայ նորանոր բնակութիւններ կը հաստատուին հոն : Ըրեւելեան կողմէն դուռ մը բացուեցաւ քաղաքիս՝ Վաղըն-Հիլի ապառաժը ծակելով , որուն մէկ մասին վրայ 108 ոտնաչափ բարձր կոթող մը կանգնուած է 'ի պատիւ ծովակալին՝ Վելսընի՝ չինական ախորժակով . իսկ ապառաժին վրայ կը

տեսնես Րէյֆէյր գիտնականին դամբանը , գիտանոց մը , ու այն փառաւոր տաճարը , որ Րէյֆէյր Պարթեոնի ձեովը ճիշդ շինուած է և Ուղղորուի դաշտերուն վրայ կեանքերնին զոհող Սկովտացոց փառացն ընծայուած է : Ատիմայրէկ ընդարձակ քաղաք է ու շրջապատը գրեթէ 4 փարսախ . գլխաւոր փողոցներն ալ կազով լուսաւորուած են : Էնքերուն մէջ՝ ամենէն նշանաւորն է հին բերդը , որ այսօրուան օրս թէպէտ ալ չկրնար պաշտպանել քաղաքը , բայց 3,000 պահակապան զօրք ունի և քաղաքապետին բնակութիւնն է : Տօլիւրուտ հին աբբայարանէն , որ 1128 տարւոյն հիմնուած է , վսեմ աւերակներ միայն մնացած են . բայց քովի պալատը , որ դարերով Սկովտիոյ թագաւորաց արքունիքն եղաւ , դեռ ինչուան հիմն լաւ պահուած է . ասոր ձեւ քառանկիւնի է և իւրաքանչիւր անկիւնները մէյմէկ աշտարակ ունին . մէջը գեղեցիկ դահլիճ մը կայ՝ երկայն 150 ոտք , լայն 72 , իսկ բարձրութիւնը 18 , որ զարդարուած է Սկովտիոյ թագաւորաց երեակայական կենդանագործք՝ Ֆերկըս Ա թագաւորէն սկսեալ . հոն կը ժողովուին նոյն աշխարհքին մեծագոյն իշխանաւորները , ու իրենցմէ 16 հոգի կ'ընտրեն՝ որ բոլոր նոյն ժողովքը ներկայացընեն անգղիական խորհրդարանին լորտերուն սենեկին : Ըյս գղեկին մէջ , որուն շինութիւնը Յակոբ Ե սկսաւ ու Կարոլոս Բ լմնցուց , երկրորդ դատիկոնին մէջ գեաւապահուած են Սարիամ Սլուարդայ բնակութեան խուցերը , որոնց որդնահար կահարասիքը սրտաշարժ յիշատակներ կը ձգեն մարդուս միտքը : Կարոլոս Ժ Վաղդիոյ թագաւորն ալ Սեծ Յեղափոխութեան ատենը մէյ մը հոն ապաւինելէն ետքը ընտանեօքը հանգերձ , 1830 տարւոյն թագաւորութենէն ինչալով՝ երբոր արքայութեան իր հայրենիքէն , երկրորդ անգամ եկաւ բնակեցաւ հոն : Բնկարող պարտապանները կրնան ապաւինիլ այս պալատն ու իր շրջակայքը՝ որոշեալ չափով տեղ մը ,

և ոչ ոք կրնայ բռնել զիրենք՝ քանի որ այն ապաստանարանէն հեռացած չեն։ Քաղաքին կեդրոնը կը տեսնես ընդարձակ շէնք մը՝ շատ թուեր բաժնուած, որ իրեք զբաղուած ունի 100,000 հատուրով՝ փաստաբանից համար։ Ուրիշ տեղ մը կանգնուած է կոթողի մը վրայ Ուոդըր-Սթրիթ երեւելի վիպասանին արձանը, որ դրուեցաւ 1838ին յունիս ամսոյն։ Սայր եկեղեցին գեղեցիկ է և ճարտարապետութիւնը գովական. ասոր քառակուսի աշտարակը 160 ոտք բարձր ծայրով մը կը լմննայ. իսկ պղծ տիկ աշտարակները, որ կը բոլորեն զանիկայ, գրեթէ կայսերական պսակ մը կը ձևացնեն։ Եկեղեցւոյս մէջ չորս առանձին տեղեր որոշուած են՝ չորս այլ և այլ կրօնից պաշտամաններ համար։

Լատինացիի համալսարանը երկայն առնէն ՚ի վեր հռչակաւոր է իր հանձարեղ դասախօսաց և մանաւանդ բժշկութեան դպրոցին պատճառաւ։ Յակոբ Զ^{ին} թագաւորութեան ատենները հիմնուեցաւ ասիկայ՝ 1582 տարւոյն. ետքը աշակերտաց թուոյն բազմութեանը քիչ գալով շէնքին ընդարձակութիւնը՝ 1789ին գրեթէ բոլորովին նորէն շինուեցաւ. բայց որովհետեւ շատ խօս կերպով սկիզբ դրուեցաւ, անոր համար չորացան գլուխ տանիլ ու դադարեցաւ շէնքը. ետքը տեղութիւնն առաւ իր ձեռքը, ու ասանկով 1827ին լմնցաւ։ Ետք դասախօսները 27 են. իսկ ուսանողներուն թիւը 2,000էն աւելի կ'ելլէ, որոնց համար կայ զբաղուած մը, որ 50,000 հատորէ աւելի ունի, խօս թանգարան մը բնական պատմութեան, բուսական պարտեզ մը, ջրային բուսոց համար աւազան մը, ինչպէս նաեւ ընթացարան մըն ալ։— Քերականութեան բարձրագոյն դպրոցը, որ 1578ին հաստատուած է, 800 աշակերտ ունի. կայ նաեւ արուեստից դպրոց, ուրուագրութեան ձեմարան մը, հեծելութեան արքունական դպրոց մը, և ուրիշ շատ վարժոյցներ։ Լատինացի ունի նաեւ 25 գիտնական ու գրականական ընկերութիւններ, ինչպէս են ար-

քունի ընկերութիւնը՝ 1782ին հաստատեալ, Սեռերեան ու փիլիսոփայութեան ընկերութիւնները, հնախուզից արքունական ընկերութիւնը, աստղաբաշխութեան վարժոյց. երեւելի են նաեւ բնաբանական փորձերու ընկերութիւնը, ուրիշ ընկերութիւն մ'ալ՝ Սկոթիոյ պատմութեանն ու հնութեանց ետեւ եղող, որ այս նիւթոյս վրայօք գեղեցիկ ու հետաքրքրական յիշատակագրութիւններ կը հրատարակէ։ Պլինեան ընկերութիւնը, 1823ին հաստատուած՝ բնական պատմութեան, հնութեանց ու ընդհանրապէս ամէն բնաբանական գիտութեանց դրօշ ու յառաջադիմութիւն տալու համար. ընկերութիւն երկրագործութեան, որուն ընկեր են ագնուականներ ու քաղաքացիներ, և վախճանն է՝ անիշակ ու կորդ երկիրներու արօրագրութեանը, երկրագործութեան յառաջադիմութեանը, կենդանեաց՝ մանաւանդ խոյից դարմանոյն ու պահպանութեան խրախոյս տալ ու ձեռք դնել։ Եւս ընկերութեանց ու վարժոյցներուն պատճառաւ ինչ են Լատինացիայ մէջ երեւելի անձինք, և ուսումնական քաղաք մը դարձած է, որով և Եւրոպիոյ ուրիշ մայրաքաղաքաց գիտնական գործունէութեանը կը հաւասարի։— (Ժողովուրդ հոս տեղն ՚ի տեղը յիշելու այնչափ անկեղանոցներն ու հիւրանոցները, և այլ մարդասիրական ու բարերարութեան բազմութիւ տեղունները, որոնք հարկւրէն աւելի են. ասոնց մէջ նշանաւոր է Զերիոգի, որ Յակոբ Զ^{ին} արծաթագործն էր, անկելանոցը, ուր աղքատ վաճառականներու 175 տղայ կը մեծցընեն. նմանապէս Սաքսոնի անկելանոցը, ուր աղքատ քաղաքացեաց տղաք կը սնանին, և ուրիշ մըն ալ աղքատ աղջիկները դաստիարակելու համար. կայ նաեւ վարժոց մը խլից և համերգ. և բանտերու ալ շատ խնամք կը տարուի։ Ս երջապէս Լատինացի ունի 2 թէատրոն, 7 զբոստոն, 11 օրագիր, որ զբաղիտական, ուսումնական կամ քաղաքական են, և որոնց մէջ շատ անուն

ունի Դիտակ Ատիմյրըկայ ըսուածը :

Աճառականութիւնն ու ճարտարութիւնը ետեւ են մայրաքաղաքիս մէջ, և գրեթէ իրեն պիտոյիցը համար միայն կը գործածուին : Վործարաններուն մէջ գլխաւորապէս կը շինուին տեսակ տեսակ երեւելի կտաններ, ինչպէս է պարխաւ ըսուած նրբաթել կտաւը, բարակաման գուրպաններ, մետաքսեղէն, ցփսի, գալէթի, ոգելից ըմպելիքներ և մանաւորապէս Խաչի ըսուած օղւոյն համար 2,000 գտարանէ աւելի կայ, որ հոստեղուանքը գինւոյ տեղ կը գործածուի. նմանապէս ընտիր կահկարասիք, երաժշտութեան գործիքներ, ու գեղեցիկ կառքեր՝ որոնց մեծ մասը ուրիշ տեղեր կը տարուին : Բայց շատ բանուկ է զրոյց վաճառականութիւնը, և տպաւորանները՝ որոնց լաւ կը հասնին չըջակայ տեղեաց մէջ եղած թղթի գործարանները՝ այնչափ շատցած են, որ այս մասին մէջ գրեթէ Անտրայի կը հասնի. և ջրանցքներուն ձեռքով Արասիոյի և Արուսիոյ ուրիշ գլխաւոր քաղաքացի տ հատ հաղորդակցութիւն ունենալուն՝ աւելի կը դիւրանայ այդ վաճառականութիւնը : Հոս արժանի կը սեպենք յիշելու՝ որ այս քաղաքին մէջ ընդարձակ տպարան մը ունին Անմարտ ըսուած երկու եղբարքը, և միայն իրենց գրուածքները տպել կու տան հոն՝ առանց ընդհատութեան ժամանակի : Մայրաքաղաքիս տարեկան հասքը 1, 150,000 Ֆրանք կը հասնեն :

Ատիմյրըկ շատ երեւելի արանց հայրենիք եղած է, ինչպէս են Հիւսիսընտրական արտոնաբանն ու փիլիսոփայն, որուն մահարձան մ'ալ կանգնուած է, Պարգիլ Թարգմանիչը, Ռուպերդսըն, Հեյլ, Յովհաննէս Պլեր Ժամանակագիրը, և այլն : Երկրորդը մաքրական ըսուած նորադանդներէն է, և շատ ճշդութեամբ կը պահէ իր կրօնին օրէնքները, մանաւանդ կիրակի օրերը զարմանալի փոփոխութիւն մը կը տեսնուի հասարակ օրերու գործունէութեանը նայելով :

ԲՆԱԿ ԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԲՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Մասնական ձգողութիւնն ու մագնսական և ռեպրէնս :

Մասնական ձգողութիւնն կ'ըսուի այն զօրութիւնը, որ մէկ մարմնոյ մը մասնակունքը կամ իրարու խիստ շատ մօտ եղած երկու մարմնոց մասնակունքը իրարու յարած կը բռնէ :

Եթէ այս ձգողութիւնը չըլլար, մարմնոց մասնակունքը ծանրութեան զօրութեանը չէին կրնար դէմ դնել, ու իրարմէ կը բաժնուէին : Երանկով մասնակական ձգողութիւնն է՝ որ հաստատուն մարմնոց ուժ կու տայ դէմ կենալու ջերմութեան ազդեցութեանը, որ շատ զօրաւոր ներգործող է, և մինչև մարմնոց մասնականց մէջը կը Թափանցէ, և միշտ կը նայի որ իրարմէ բաժնէ հեռացնէ, մինչև որ հաստատուն մարմինը հեղանիւթ դառնայ. ինչուան նաև օդատեսակ հոսանիւթ, թէ որ տաքութիւնը բոլորովին յաղթէ :

Մասնական ձգողութիւնը պէտք չէ շփութեամբ արարելու ձգողութեան կամ Բաղադրութեան՝ ձգողութեան հետ :

Երկրականութեամբ անգործարանաւոր մարմինները կրնանք զանազանել պարզ ու Բաղադրեալ : Պարզ մարմիններն են անոնք, որ մէջերնին մէկ գոյացութիւն մը միայն կը պարունակեն, որուն մասնակունքը իրարու հետ միացած են մասնական ձգողութեամբ : Բնական կառակն բաղադրեալ մարմինները իրենց մէջ կը պարունակեն երկու կամ շատ այլաբուն գոյացութիւններ. այս գոյացութիւնները տարրալուծաբար իրարու հետ բաղկացած կը մնան : Տարրալուծը ասոնց բաղկացութիւնը կը բռնէ, որովհետև այլատեսակ մասնականց իրարու մասնաւոր ձգողութեանն առաջ կու